

بررسی آثار برنامه درسی پنهان مدارس و ارائه راهکارهایی به منظور کاهش آثار منفی و افزایش آثار مثبت

رضا میرعرب رضی^۱

مهدی اکبری^۲

تاریخ دریافت: ۹۵/۱۲/۱۸

تاریخ پذیرش: ۹۶/۰۵/۰۷

چکیده

هدف این پژوهش بررسی آثار برنامه درسی پنهان مدارس و ارائه راهکارهایی به منظور کاهش آثار منفی و افزایش آثار مثبت می‌باشد. برای این منظور جامعه‌ای متشکل از معلمان و مدیران استان مازندران به تعداد ۴۳۳۰ در نظر گرفته شد، که از میان افراد مذکور نمونه‌ای مشتمل بر ۲۵۵ معلم و ۷۱ مدیر با روش نمونه گیری تصادفی خوشه‌ای انتخاب شدند. پژوهش پیمایشی با اجرای پرسشنامه انجام شد. پایایی پرسشنامه ۰/۷۹ بدست آمد. نتایج نشان داد معلمان و مدیران، آثار مولفه‌های منفی برنامه درسی پنهان را ضعیف و آثار مولفه‌های مثبت را قوی ارزیابی می‌کنند. به عبارت دیگر آنها وضع موجود برنامه درسی پنهان را مثبت تلقی می‌کنند. به منظور پیمایش نظرات افراد شرکت کننده از آنها خواسته شد راهکارهای مطلوب در برنامه درسی پنهان را ارائه کنند. در مجموع ۱۲ راهکار از دیدگاه معلمان و مدیران در کاهش آثار منفی برنامه درسی پنهان به دست آمد. مواردی از قبیل دانش آموزان بر اساس وضعیت اقتصادی شان طبقه بندی نشوند (گویه ۱۴ با میانگین ۴/۳۷)، در مدرسه نیاز به کار گروهی است (گویه ۷ با میانگین ۴/۱۶)، موفقیت در مدرسه نتیجه اطاعت بی چون و چرا از مراجع قدرت نیست (گویه ۱۱ با میانگین ۳/۹۵). همینطور برای افزایش آثار مولفه‌های مثبت برنامه درسی پنهان بر یادگیری دانش آموزان ۱۰ راهکار از جمله توسعه دانش شاگردان (با میانگین ۴/۵۰)، تاکید مدرسه بر خودآگاهی دانش آموزان (با میانگین ۴/۲۹)، توجه به سلامت روانی کودکان (با میانگین ۴/۰۴) پیشنهاد شد.

کلید واژه‌ها: برنامه درسی پنهان، آثار منفی، آثار مثبت، راهکار

^۱- استادیار گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

^۲- دانشجوی دکتری روانشناسی تربیتی، گروه روانشناسی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

مقدمه

بسیاری از صاحب نظران بر این عقیده اند که برنامه درسی آشکار بخش کوچکی از آن چیزی است که مدارس آموزش می‌دهند. بخش اعظمی از یادگیری‌های فراگیرندگان، حاصل تعامل پویای آنان با فرهنگ یا مجموعه روابط و مناسبات، قوانین و مقررات و جو حاکم بر محیط آموزشی است که از سنخ آموزشهای غیر عمدی، قصد نشده و عمدتاً ارزشی، هنجاری و نگرشی است و جزء برنامه‌های درسی پنهان محسوب می‌شوند (طالبی، شریفی فدیجی، ۱۳۹۴: ۵۸-۶۲). برنامه‌ای که به صورت موازی با برنامه درسی آشکار در مدرسه جریان دارد می‌تواند انتقال دهنده دانش و مهارت‌هایی باشد که بدون آگاهی طراحان، مدرسان و فراگیرندگان حاصل می‌شود، لذا می‌تواند دارای آثار مثبت و منفی متفاوتی بر روی یادگیرندگان باشد. برنامه درسی پنهان اشاره به یادگیری دانش آموزان از نگرش و رفتار معلم در کلاس درس دارد؛ که این نگرشها به صورت ذهنی با احساس یا میل در کلاس درس بیان می‌شوند؛ این برنامه برای توصیف نظام غیررسمی کلاس بکار می‌رود (احمدی، ۱۳۸۵: ۵۱-۹۲). یادگیری عمدتاً ناشی از جو اجتماعی مدرسه با کلاس درس است. بنا به زعم استیفن^۱ (۲۰۰۹) برنامه درسی پنهان اشاره به فشارهایی دارد که بطور ضمنی در هر موسسه‌ای یافت می‌شوند و دانش آموزان باید آنها را تشخیص داده و به آنها واکنش نشان دهند تا بتوانند در آن موسسه باقی بمانند. عدم توجه به آثار منفی برنامه درسی پنهان می‌تواند تحقق اهداف تعلیم و تربیت را با مشکل مواجه کند (علیخانی و مهرمحمدی، ۱۳۸۴: ۱۲۱-۱۴۶). در این پژوهش به آثار منفی و مثبت برنامه درسی پنهان که غالباً معلمان و برنامه ریزان نسبت به آن بی توجه هستند و ارائه راهکارهایی به منظور مقابله با آثار منفی و ترویج آثار مثبت پرداخته شده است. بنابراین، سوال این است برای کاهش پیامدهای منفی و افزایش پیامدهای مثبت برنامه درسی پنهان در سطح مدارس چه راهکارهایی می‌توان ارائه داد و چه عملکردهایی مورد نیاز است؟ مرور پیشینه پژوهشی نشان می‌دهد در پژوهشهای متعدد انجام شده حول برنامه درسی پنهان به آثار مثبت و منفی و پیامدهای این پدیده در کلاس درس و اقداماتی که معلمان باید انجام دهند توجه نشده است (آلسوبی^۲، ۲۰۱۵: ۱۲۵). در واقع پژوهش‌ها اغلب در سطح تشخیص و بررسی مولفه‌های برنامه درسی پنهان مانده اند و به ارائه راه‌حلهایی

^۱ - Stephen

^۲ - Alsubaia

جهت کاهش آثار منفی و یا تقویت آثار مثبت مطروحه در تحقیقات شان پرداخته‌اند. امینی و همکاران (۱۳۹۰) به بررسی رابطه بین مؤلفه‌های برنامه درسی پنهان و روحیه علمی دانشجویان پرداختند. آنها به این نتیجه رسیدند که هفت مؤلفه برنامه درسی پنهان در آموزش عالی شامل ساختار فیزیکی و معماری دانشگاه، ارتباط متقابل میان اعضای هیئت علمی و دانشجویان، قوانین و مقررات، روشهای تدریس، محتوا، شیوه‌های ارزشیابی و جو اجتماعی با روحیه دانشجویان ارتباط معناداری دارد (امینی و همکاران، ۱۳۹۰: ۸۱-۱۰۳).

در تحقیق مژگانی مهر (۱۳۹۲) این نتیجه گیری بدست آمد که آموزش عالی به برنامه درسی پنهان بی توجه است. تحقیقات دیگری با همین نتایج در زمینه برنامه درسی پنهان در حوزه آموزش پزشکی و آموزش کشاورزی (شریف زاده، ۱۳۹۳) انجام شد. در حوزه مدرسه، پژوهش‌های نسبتاً فراوانی با عنوان نقش برنامه درسی پنهان در رفتار شاگردان انجام شده است؛ برای مثال نقش برنامه درسی پنهان در رفتار انضباطی شاگردان که توسط تقی پور و غفاری (۱۳۸۸) انجام شد. از نتایج آن، وجود رابطه بین برنامه درسی پنهان و رفتار انضباطی شاگردان ارایه شده است (تقی پور و غفاری، ۱۳۸۸: ۳۳-۶۵). پژوهش احمدیان و سبحانی نژاد (۱۳۹۴) با عنوان بررسی رابطه میان مؤلفه‌های برنامه درسی پنهان با ابعاد گرایش به تفکر انتقادی دانشجویان به همبستگی مثبت بین ابعاد هفت گانه گرایش به تفکر انتقادی و برنامه درسی پنهان اشاره شده است (احمدیان و سبحانی نژاد، ۱۳۹۴: ۷۸-۱۱۰). کوبوکو^۱ (۲۰۱۲) به بررسی اثر برنامه درسی پنهان بر آموزش شخصیت به این نتیجه رسید که برنامه درسی پنهان رابطه معنی داری با مسئولیت پذیری، صداقت و احترام به خود از جانب شاگردان دارد (کوبوکسیو، ۲۰۱۲: ۱۴). سسنی^۲ (۲۰۰۱) در تحقیق خود با عنوان "ارتباط بین برنامه درسی پنهان با جنسیت دانش آموزان" به این نتیجه رسید که مدارس پیامهای پنهان متفاوتی را در مورد جنسیت به دانش آموزان منتقل می‌کنند؛ نتایج نشان داد که هنجارها، ارزشها، در انتظارات و تجارب مدرسه‌ای اعتقادات نادرست جنسی را تقویت نموده است؛ نتایج دیگر این مطالعه نیز نشان داد که برنامه درسی پنهان در جهت تقویت روابط مرد سالارانه و محدود نمودن تجارب آموزشی زنان عمل می‌نماید. مارگولیس (۲۰۰۱) به ارتباط بین برنامه درسی پنهان و احساس از خود بیگانگی

¹ - Çubukcu

² - Secni

پرداخت، وی معتقد بود که احساس از خود بیگانگی دانش آموزان و احساس بی فایده‌گی علمی را به عنوان یادگیری‌های پنهان ناشی از مدرسه می‌توان تلقی کرد، از مباحث دیگر او این است که برنامه درسی پنهان موجب کاهش پیشرفت تحصیلی و عدم موفقیت دانش آموزان می‌شود چرا که دانش آموزان در بعضی موقعیتها با تنبیه مواجه می‌شوند و در مدرسی که معلمان صادقانه و با احترام با دانش آموز برخورد نمی‌کنند نه تنها روحیه دانش آموزان را بلکه عملکرد علمی بهتر و عزت نفس آنان را بخ خطر می‌اندازند.

آوری^۱ (۲۰۰۹) در مطالعه ترکیبی خود مقوله تبعیض نژادی و انتخاب غیر همجنس را بعنوان یکی از مولفه‌های بحث برانگیز برنامه درسی پنهان بررسی نموده است؛ وی بر مقوله تبعیض نژادی و انتخاب غیر همجنس در برنامه درسی آموزش هنر متمرکز شد؛ وی در این مطالعه نگرش معلمان هنر ایالت اوهایو را نسبت به تبعیض نژادی و انتخاب غیر همجنس اندازه گیری نمود، سپس در بخش کیفی تحقیق به مصاحبه با دانش آموزان و معلمان پرداخت؛ نتایج مطالعه وی نشان داد که تبعیض نژادی و انتخاب غیر همجنس در هر دو بخش کمی و کیفی به عنوان یکی از مولفه‌های منفی برنامه درسی پنهان به دانش آموزان منتقل می‌شود.

چوی^۲ (۲۰۱۱) در مطالعه خود تاثیر یادگیری رسمی، ویژگی شخصی و ویژگی محیط اجتماعی بر یادگیری غیر رسمی را بررسی نموده است؛ اطلاعات جمع آوری شده از ۱۰۰۰ دانش آموز مقطع اول دبیرستان با مدل معادلات ساختاری بررسی شد، نتایج مطالعه نشان داد که تاثیر متغیرهای یادگیری رسمی، ویژگی شخصی و ویژگی محیط اجتماعی در سطح مناسب و قوی بوده است؛ با کمی تعدیل در تحلیل مسیرها وی گزارش داد که یادگیری رسمی تاثیر معنی داری روی یادگیری غیررسمی دارد؛ ویژگی شخصی نیز تاثیر معنی داری را بر یادگیری غیررسمی دارد و محیط اجتماعی نیز مستقیماً روی یادگیری غیررسمی تاثیر گذار نبوده است؛ البته نتایج دیگر این مطالعه نشان داد که دانش آموزان در مقدار یادگیری غیررسمی با یکدیگر متفاوت بوده اند.

تحقیق اسکلتن^۳ (۲۰۰۵) نشان داد که هر چه جو مدرسه مثبت تر باشد، روابط انسانی و همکاری، احساس عزت نفس، کار، فعالیت کلاسی و پیشرفت تحصیلی دانش آموزان بیشتر است.

¹ - Avery

² - Choi

³ - Skelton

در حالی که جو منفی علاقه به علم آموزی، انگیزه موفقیت طلبی و پیشرفت تحصیلی دانش آموزان را کاهش می‌دهد. آنچه در مطالعات قبلی مورد پیگیری قرار گرفته از جمله در پژوهش‌های (امینی و همکاران، ۱۳۹۰، محمدی مهر، ۱۳۹۲، شریف زاده، ۱۳۹۳، تقی پور و غفاری، ۱۳۸۸، مهرام و همکاران، ۱۳۸۵، کوبوکو، ۲۰۱۲) شناخت مولفه‌های برنامه درسی پنهان و رابطه با انواع تجربیات بوده است. آنچه در مطالعه حاضر مد نظر قرار گرفته با فرض معنی داری رابطه مولفه‌های برنامه درسی پنهان با تجربیات شاگردان، ارائه راهکارهایی است که آثار منفی ناشی از برنامه درسی پنهان را کاهش و آثار مثبت آن را افزایش دهد. لذا مزیت اصلی پژوهش حاضر این است که بر خلاف پژوهش‌های قبلی که صرفاً به مرحله شناخت مولفه‌های برنامه درسی پنهان و رابطه بین این مولفه‌ها با ابعاد تجربیات شاگردان بسنده کرده اند، به شناسایی راه حل‌ها و ارائه راهکارهایی برای رسیدن به وضع مطلوب اقدام کرده است.

روش پژوهش

روش پژوهش در این مطالعه، توصیفی از نوع پیمایشی می‌باشد. جامعه آماری را مدیران و معلمان مدارس ابتدایی دولتی استان مازندران در سال تحصیلی ۱۳۹۰-۹۱ تشکیل می‌دهند که تعداد آنها ۴۳۳۰ نفر بوده است. براساس جدول مورگان حجم نمونه ۳۳۰ نفر برآورد شده که با روش نمونه‌گیری خوشه‌ای انتخاب شدند. در این مطالعه برای جلوگیری از افت، پرسشنامه روی ۵۰۰ معلم و مدیر اجرا شد و اطلاعات ۳۲۶ نفر (۲۵۵ معلم و ۷۱ مدیر) وارد تجزیه و تحلیل شد. در پژوهش حاضر، برای سنجش آثار برنامه درسی پنهان و ارائه راهکار از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شد که پس از طی مراحل زیر طراحی شد: در مرحله اول با مرور پیشینه، مولفه‌ها استخراج شد. در مرحله دوم این مولفه‌ها در اختیار معلمان و مدیران قرار گرفت و برای هریک از متغیرهای پژوهش، تعدادی عبارت در نظر گرفته شد. در مرحله سوم با استخراج نظرات؛ سؤالاتی که در مورد آنها درجه توافق بالایی وجود داشت، در نسخه نهایی پرسشنامه لحاظ شد. پرسشنامه ای شامل ۳۰ سوال طراحی شد که طبق نظر اساتید و صاحب نظران از روایی محتوایی برخوردار بود. پایایی پرسشنامه با استفاده از آلفای کرونباخ (همسانی درونی) ۰/۷۹ بدست آمد. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها به دلیل آن که مفروضات آمار پارامتریک (فاصله‌ای بودن متغیر، واریانس همگن، استقلال تصادفی) رعایت شده بود از آمار توصیفی مانند فراوانی، میانگین و انحراف معیار و از آزمون استنباطی T تک نمونه استفاده شد.

یافته ها

آثار منفی برنامه درسی پنهان مدارس بر یادگیری دانش آموزان چگونه است؟

جدول ۱: آثار مولفه‌های منفی برنامه درسی پنهان از دیدگاه معلمان

مولفه	میانگین	انحراف استاندارد	حداقل	حداکثر	T	DF	معنی داری	تعداد
مولفه‌های منفی برنامه درسی پنهان	۲/۴۹	۰/۵۲	۱/۳۱	۴/۲۳	-۱۰/۶۳	۲۵۴	۰/۰۰۱	۲۵۵

همانطور که جدول شماره (۲) نشان می‌دهد حداقل نمره معلمان در مقیاس مولفه‌های منفی برنامه درسی پنهان ۱/۳۱ و حداکثر نمره ۴/۲۳ می‌باشد؛ میانگین معلمان در این مقیاس بدست آمده که با توجه به طیف نمره‌گذاری لیکرت و نمره فرضی ۳ این مولفه در سطح ضعیف قرار دارد. مقدار تی کلی این مولفه برابر است با (۱۰/۶۳-) و درجه معنی داری آن (۰/۰۰۱) بدست آمده است. این نتایج نشان‌دهنده این است که معلمان آثار مولفه‌های منفی برنامه درسی پنهان را در مدرسه خود در سطح ضعیف ارزشیابی نمودند.

جدول ۲: آثار منفی مولفه‌های برنامه درسی پنهان از دیدگاه مدیران

متغیرها	میانگین	انحراف استاندارد	حداقل	حداکثر	T	معنی داری	DF	تعداد
مولفه‌های منفی موثر بر برنامه درسی پنهان	۲/۴۶	۰/۴۳	۱/۴۶	۳/۴۶	-۱۰/۶۳	۰/۰۰۱	۷۰	۷۱

نتایج تجزیه و تحلیل که در جدول (۲) آمده است. نشان می‌دهد که مدیران آثار مولفه‌های منفی بر یادگیری دانش آموزان را در سطح ضعیف ارزشیابی نمودند. میانگین ۲/۴۶ و انحراف استاندارد ۰/۴۳ برای این متغیر بدست آمده است؛ که با توجه به طیف نمره‌گذاری لیکرت در سطح ضعیف قرار دارد. حداقل نمره مدیران به تاثیر مولفه‌های منفی بر یادگیری ۱/۴۶ و حداکثر نمره به آن ۳/۴۶ بدست آمده است:

نتایج تجزیه و تحلیل آزمون T تک نمونه ای نشان می‌دهد که تفاوت معنی داری بین آثار منفی برنامه درسی پنهان و میانگین فرضی تفاوت معنی دار است. به عبارت دیگر همان گونه که مقدار منفی آزمون T نشان می‌دهد، مدیران آثار مولفه‌های منفی برنامه درسی پنهان را در مدرسه خود در سطح پایینی ارزشیابی نموده اند. به عبارت دیگر برنامه درسی پنهان در مدارس از نظر مدیران در بخش مولفه‌های منفی تحت کنترل مدیران بوده و کمتر تاثیر منفی گذاشته است. این متغیر شامل ۱۳ گویه ۲۰، ۱۹، ۱۸، ۱۱، ۱۰، ۹، ۸، ۷، ۵، ۴، ۲۱، ۲۲، ۲۹، بوده است که گویه‌ها در ذیل آمده است:

گویه ۴: در مدرسه به مطیع بودن توجه می‌شود.

- گویه ۵: در مدرسه معلم همه چیز را می‌داند.
- گویه ۶: لازمه موفقیت در مدرسه، مطیع بودن است.
- گویه ۷: در یادگیری به کار گروهی نیاز نیست.
- گویه ۸: یادگیری در مدرسه سبب اتلاف وقت می‌شود.
- گویه ۹: در مدرسه رقابت برای نمره گرفتن است.
- گویه ۱۰: در مدرسه نظرات دانش آموزان ارزشی ندارد.
- گویه ۱۱: موفقیت در مدرسه نتیجه اطلاعات بی چون و چرا از مراجع قدرت است.
- گویه ۱۸: ساختارهای قدرت در مدرسه متمرکز است.
- گویه ۱۹: در مدرسه تنها معیار پیشرفت تحصیلی نمره است.
- گویه ۲۰: یادگیری در مدرسه ربطی به زندگی واقعی ندارد.
- گویه ۲۱: در مدرسه درس هنر در مقایسه با دروس دیگر از ارزش کمتری برخوردار است.
- گویه ۲۹: در مدرسه بر دو بخشی بودن انتخاب‌های زندگی (علم بهتر است یا ثروت؛ خیر و شر) تاکید می‌شود.

سوال دوم پژوهش: آثار مثبت برنامه درسی پنهان مدارس بر یادگیری دانش آموزان چگونه است؟

جدول ۳. آثار مثبت مولفه‌های برنامه درسی پنهان از دیدگاه معلمان

مؤلفه	میانگین	انحراف استاندارد	حداقل	حداکثر	T	DF	معنی تعداد داری
مؤلفه‌های مثبت برنامه درسی پنهان	۴/۱۳	۰/۵۲	۲/۴۰	۵	۳۵/۱۷	۲۵۴	۰/۰۱ / ۲۵۵

همانطور که در جدول ۳، آمده نتایج سوال دوم پژوهشی نشان می‌دهد که معلمان آثار مولفه‌های مثبت برنامه درسی پنهان را در سطح خوب ارزشیابی نمودند. حداقل نمره معلمان نمونه به این مقیاس ۲/۴۰ و حداکثر نمره به این مقیاس ۵ می‌باشد. میانگین نمونه معلمان نیز در این مقیاس ۴/۱۳ به دست آمده است که با توجه به طیف نمره گذاری لیکرت در سطح خوب قرار دارد. آزمون T تک نمونه‌ای نیز نشان می‌دهد تفاوت معنی‌داری بین میانگین نمره مولفه مثبت برنامه درسی پنهان و میانگین فرضی در بین معلمان مشاهده می‌شود.

جدول ۴: آثار مثبت مولفه‌های برنامه درسی پنهان از دیدگاه مدیران

مؤلفه	میانگین	انحراف استاندارد	حداقل	حداکثر	تعداد	T	DF	معنی داری
مؤلفه‌های مثبت برنامه درسی پنهان	۴/۱۴	۰/۵۹	۲/۲۰	۵	۷۱	۱۶/۵۹	۷۰	۰/۰۰۱

همانطور که در جدول (۴) آمده است، نتایج سوال دوم پژوهشی نشان می‌دهد مدیران آثار مولفه‌های مثبت برنامه درسی پنهان را در سطح زیاد ارزشیابی نمودند که نشان دهنده میزان تاثیر زیاد این مولفه‌ها در یادگیری دانش‌آموزان است. حداقل نمره مدیران نمونه به این مقیاس ۲/۲۰ و حداکثر نمره مدیران به این مقیاس ۵ می‌باشد. میانگین نمونه مدیران نیز در این مقیاس ۴/۱۴ بدست آمده است که با توجه به طیف نمره گذاری لیکرت در سطح خوب قرار دارد.

نتایج تجزیه و تحلیل آزمون T تک نمونه ای نشان می‌دهد که تفاوت معنی داری بین میانگین نمره مولفه مثبت برنامه درسی پنهان و میانگین فرضی مشاهده شده است. این مقدار به این معنی است که مولفه‌های مثبت برنامه درسی پنهان در این مدرسه بطور معنی‌داری بیش از میانگین فرضی است. این متغیر شامل ۵ سوال ۱،۲،۳،۱۳،۱۶ بوده است. سوال اول: در مدرسه برای توسعه دانش شاگردان تلاش می‌شود. سوال دوم: در مدرسه برای افزایش خودآگاهی دانش‌آموزان تلاش می‌شود. سوال سوم: در مدرسه از قدرت تجزیه و تحلیل دانش‌آموزان قدردانی می‌شود. سوال دوازدهم: در مدرسه به احساس مسئولیت اهمیت فراوان داده می‌شود. سوال شانزدهم: در مدرسه به رشد هیجانی توجه می‌شود.

سوال سوم پژوهش: برای کاهش آثار منفی برنامه درسی پنهان چه راهکارهایی وجود دارد؟

گویه‌های مرتبط با راهکارهای کاهش مولفه‌های منفی برنامه درسی پنهان از دیدگاه معلمان بر یادگیری دانش‌آموزان به شیوه معکوس نمره گذاری شده اند (جدول ۴).

جدول ۵: راهکارهای کاهش آثار مولفه‌های منفی برنامه درسی پنهان از نظر معلمان

گویه ها	میانگین	انحراف استاندارد
گویه ۵	۲/۸۲	۰/۹۶
گویه ۶	۳/۱۹	۱/۱۰
گویه ۷	۴/۱۶	۰/۹۷
گویه ۹	۳/۲۷	۱/۱۲
گویه ۱۰	۰/۹۸	۴/۰۹
گویه ۱۱	۳/۹۵	۱/۰۷
گویه ۱۴	۴/۳۷	۰/۸۹
گویه ۱۷	۲/۸۵	۱/۲۲
گویه ۱۸	۳/۳۸	۰/۹۳
گویه ۱۹	۳/۶۴	۱/۱۰
گویه ۲۰	۳/۸۲	۱/۰۵
گویه ۲۱	۳/۴۱	۱/۱۷
گویه ۲۲	۳/۳۰	۱/۲۲
گویه ۲۸	۲/۳۵	۱/۱۶
گویه ۲۹	۳/۲۰	۱/۰۹
گویه ۳۰	۳/۶۷	۱/۳۴

معلمین برای کاهش تاثیر مولفه‌های منفی برنامه درسی پنهان بر یادگیری دانش‌آموزان راهکارهای زیر را به ترتیب بالاترین امتیاز پیشنهاد نمودند:

- دانش‌آموزان براساس وضعیت اقتصادی شان کلاس بندی نشوند (گویه ۱۴ با میانگین ۴/۳۷)
- در مدرسه نیاز به کار گروهی است (گویه ۷ با میانگین ۴/۱۶)
- موفقیت در مدرسه نتیجه اطاعات بی چون و چرا از مراجع قدرت نیست (گویه ۱۱ با میانگین ۳/۹۵)

- یادگیری در مدرسه به زندگی واقعی مرتبط می‌باشد (گویه ۲۰ با میانگین ۳/۸۲)
- دانش‌آموزان براساس وضعیت اجتماعی شان کلاس بندی نشوند (گویه ۳۰ با میانگین ۳/۶۷)
- در مدرسه نمره تنها ملاک پیشرفت تحصیلی نیست (گویه ۱۹ با میانگین ۳/۶۴)
- درس هنر از ارزش کمتری نسبت به دروس دیگر برخوردار نیست (گویه ۲۱ با میانگین ۳/۴۱)
- ساختارهای قدرت در مدرسه متمرکز نباشد (گویه ۱۸ با میانگین ۳/۳۸)
- درس ورزش از ارزش کمتری نسبت به دروس دیگر برخوردار نیست (گویه ۲۲ با میانگین ۳/۳۰)

- بر دو بخشی نمودن انتخاب‌های زندگی، خوب و بد، علم یا ثروت تاکید نشود (گویه ۲۹ با میانگین ۳/۲۰)
- لازمه موفقیت در مدرسه مطیع بودن نیست (گویه ۶ با میانگین ۳/۱۹)
- اطاعات همه جانبه مانع رشد تفکر خلاق است و نباید بر آن تاکید شود (گویه ۱۷ با میانگین ۲/۸۵)
- معلم همه چیز را نمی داند (گویه ۵ با میانگین ۲/۸۲)
- اساسا هیچ دانش آموزی ضعیف نیست (گویه ۲۸ با میانگین ۲/۳۵)
- راهکارهای مدیران برای کاهش اثرات مولفه‌های منفی برنامه درسی پنهان موثر بر یادگیری دانش آموزان به ترتیب پیشنهاد می‌شود (جدول ۶):

جدول ۶: راهکارهای مدیران برای کاهش اثرات مولفه‌های منفی برنامه درسی پنهان

گویه ها	میانگین	انحراف استاندارد
گویه ۵	۳/۴۲	۱/۳۱
گویه ۶	۳/۰۱	۰/۹۹
گویه ۷	۴/۱۳	۰/۸۷
گویه ۱۰	۴/۱۷	۱/۰۱
گویه ۱۱	۴/۱۳	۱/۰۰
گویه ۱۴	۴/۵۷	۰/۷۹
گویه ۱۷	۲/۹۷	۱/۰۸
گویه ۱۸	۳/۱۶	۰/۸۹
گویه ۱۹	۳/۶۱	۰/۹۵
گویه ۲۰	۴/۱۰	۱/۰۲
گویه ۲۱	۳/۴۵	۱/۰۵
گویه ۲۲	۳/۵۱	۱/۱۱
گویه ۲۸	۲/۳۰	۱/۱۱
گویه ۲۹	۳/۰۴	۱/۱۵
گویه ۳۰	۴/۶۰	۰/۶۵

- دانش آموزان براساس وضعیت اجتماعی شان کلاس بندی نشوند(گویه ۳۰ با میانگین ۴/۶۰)
  - دانش آموزان براساس وضعیت اقتصادی شان کلاس بندی نشوند(گویه ۱۴ با میانگین ۴/۵۷)
  - گویه ۱۰ ارزش دهی به نظرات دانش آموزان(گویه ۱۰ با میانگین ۴/۱۷)
  - موفقیت در مدرسه نتیجه اطاعات بی چون و چرا از مراجع قدرت نیست(گویه ۱۱ با میانگین ۴/۱۳)
  - در مدرسه نیاز به کار گروهی است(گویه ۷ با میانگین ۴/۱۳)
  - یادگیری در مدرسه به زندگی واقعی مرتبط می باشد (گویه ۲۰ با میانگین ۴/۱۰)
  - در مدرسه نمره تنها ملاک پیشرفت تحصیلی نیست(گویه ۱۹ با میانگین ۳/۶۱)
  - درس ورزش از ارزش کمتری نسبت به دروس دیگر برخوردار نیست(گویه ۲۲ با میانگین ۳/۵۲)
  - معلم همه چیز را نمی داند(گویه ۵ با میانگین ۳/۴۵)
  - درس هنر از ارزش کمتری نسبت به دروس دیگر برخوردار نیست (گویه ۲۱ با میانگین ۳/۴۵)
  - لازمه موفقیت در مدرسه مطیع بودن نیست(گویه ۶ با میانگین ۳/۰۱)
  - اساسا هیچ دانش آموزی ضعیف نیست (گویه ۲۸ با میانگین ۲/۳۰)
- سوال چهارم پژوهش:** برای افزایش آثار مثبت برنامه درسی پنهان چه راهکارهایی وجود دارد؟
- میانگین گویه‌های راهکارهای معلمان برای افزایش اثرات مثبت برنامه درسی پنهان موثر بر یادگیری دانش آموزان عبارتند از:

جدول ۷: راهکارهای افزایش آثار مولفه‌های مثبت برنامه درسی پنهان بر یادگیری دانش آموزان از نظر معلمان

گویه ها	میانگین	انحراف استاندارد
گویه ۱	۴/۵۰	۰/۶۷
گویه ۲	۴/۲۹	۰/۷۷
گویه ۳	۳/۹۸	۰/۸۲
گویه ۱۵	۲/۷۰	۱/۴۱
گویه ۱۶	۳/۶۱	۰/۹۲
گویه ۲۱	۳/۴۱	۱/۱۷
گویه ۲۲	۳/۳۰	۱/۲۲
گویه ۲۳	۴/۰۴	۰/۹۶
گویه ۲۴	۴/۰۰	۰/۹۱
گویه ۲۵	۳/۹۳	۰/۹۳
گویه ۲۶	۳/۹۱	۰/۹۱
گویه ۲۷	۳/۹۹	۰/۸۸

- همانگونه که در جدول ۷ آمده است؛ معلمین برای افزایش آثار مولفه‌های مثبت برنامه درسی پنهان بر یادگیری دانش‌آموزان راهکارهای زیر را به ترتیب بالاترین امتیاز پیشنهاد نمودند:
- راه کار گویه ۱ برای افزایش تاثیر مولفه‌های مثبت برنامه درسی پنهان، بالاترین امتیاز را دادند (میانگین ۴/۵۰) که بر توسعه دانش شاگردان دلالت می‌نماید.
  - معلمین به راهکار گویه ۲ نیز امتیاز ۴/۲۹ را دادند که به تاکید مدرسه بر خودآگاهی دانش‌آموزان اشاره می‌نماید.
  - راهکار گویه ۲۳ به توجه به سلامت روانی کودکان اشاره دارد (با میانگین ۴/۰۴).
  - معلمین به راهکار گویه ۲۴ برای افزایش تاثیر مولفه‌های مثبت برنامه درسی پنهان امتیاز (۴/۰۰) را داده اند، گویه ۲۴ به توجه به تفاوت‌های فردی در بین دانش‌آموزان اشاره دارد که معلمان این راهکار را برای افزایش تاثیر مولفه‌های مثبت برنامه درسی پنهان مدنظر داشتند.
  - راهکار مطرح شده در گویه ۲۷ نیز به توجه به رشد تفکر دانش‌آموزان دلالت دارد که توجه معلمان را به این مساله با میانگین ۳/۹۹ نشان می‌دهد. این در حالی است که تاکید زیاد بر نمره و محفوظات در وضعیت آموزش و پرورش فعلی از مشکلات برنامه درسی پنهان می‌باشد که این راه کار برای این مسئله توسط معلمان پیشنهاد شده است:
  - گویه ۳ اشاره به قدرشناسی تجزیه و تحلیل اطلاعات دارد (با میانگین ۳/۹۸).
  - گویه ۲۵ و ۲۶ نیز که نمونه معلمان به آن نمره ۳/۹۳ و ۳/۹۱ را داده اند. به علایق و نیازهای دانش‌آموزان اشاره دارد.
  - گویه ۱۶ نیز اشاره به رشد هیجانی کودک اشاره دارد (میانگین ۳/۶۱).
  - گویه ۲۱ نیز به اهمیت بیشتر دادن به هنر و ورزش در دوره ابتدایی دلالت دارد (با میانگین ۳/۴۱ و ۳/۳۰).
  - گویه ۱۵ که پایین‌ترین امتیاز را در این آزمون آورده است. به کلاس بندی دانش‌آموزان براساس وضعیت تحصیلی شان اشاره دارد.
  - مدیران برای افزایش تاثیر مولفه‌های مثبت برنامه درسی پنهان بر یادگیری دانش‌آموزان راه کارهای زیر را به ترتیب بالاترین امتیاز پیشنهاد نمودند (جدول ۸):

جدول ۸: راهکارهایی برای افزایش آثار مولفه‌های مثبت برنامه درسی پنهان از نظر مدیران

گویه ها	میانگین	انحراف استاندارد
گویه ۱	۴/۶۱	۰/۶۷
گویه ۲	۴/۴۲	۰/۷۷
گویه ۳	۳/۶۶	۰/۹۴
گویه ۱۵	۲/۷۰	۱/۳۵
گویه ۱۶	۳/۶۵	۰/۸۰
گویه ۲۱	۳/۴۵	۱/۰۵
گویه ۲۲	۳/۵۱	۱/۱۱
گویه ۲۳	۴/۲۷	۰/۹۹
گویه ۲۴	۴/۲۱	۱/۰۴
گویه ۲۵	۴/۰۷	۱/۰۵
گویه ۲۶	۴/۱۶	۰/۹۹
گویه ۲۷	۴/۲۰	۰/۹۲

راهکار گویه ۱ برای افزایش تاثیر مولفه‌های مثبت برنامه درسی پنهان، بالاترین امتیاز را دادند (میانگین ۴/۵۰) که بر توسعه دانش شاگردان دلالت می‌نماید.

مدیران به راهکار گویه ۲ نیز امتیاز ۴/۴۲ را دادند که به تاکید مدرسه بر خودآگاهی دانش آموزان اشاره می‌نماید.

راهکار گویه ۲۳ به توجه به سلامت روانی کودکان اشاره دارد (با میانگین ۴/۲۷) راهکار مطرح شده در گویه ۲۷ نیز به توجه به رشد تفکر دانش آموزان دلالت دارد که توجه مدیران را به این مساله با میانگین ۳/۹۹ نشان می‌دهد؛ این در حالیست که تاکید زیاد بر نمره و محفوظات در وضعیت آموزش و پرورش فعلی از مشکلات برنامه درسی پنهان می‌باشد که این راهکار برای این مسئله توسط مدیران پیشنهاد شده است.

- مدیران به راهکار گویه ۲۴ برای افزایش تاثیر مولفه‌های مثبت برنامه درسی پنهان امتیاز (۴/۲۱) را داده اند، گویه ۲۴ به توجه به تفاوت‌های فردی در بین دانش آموزان اشاره دارد که مدیران این راهکار را برای افزایش تاثیر مولفه‌های مثبت برنامه درسی پنهان مدنظر داشتند.

- گویه ۲۶ و ۲۵ نیز که نمونه معلمان به آن نمره ۴/۱۶ و ۴/۰۷ را داده اند؛ به به علایق و نیازهای دانش آموزان اشاره دارد.

- گویه ۱۶ نیز اشاره به رشد هیجانی کودک اشاره دارد (میانگین ۳/۶۵).

- گویه ۲۱ نیز به اهمیت بیشتر دادن به هنر و ورزش در دوره ابتدایی دلالت دارد(با میانگین ۳/۴۵)
- گویه ۳ اشاره به قدرشناسی تجزیه و تحلیل اطلاعات دارد (با میانگین ۳/۹۸)
- گویه ۱۵ که پایین ترین امتیاز را در این آزمون آورده است؛ به کلاس بندی دانش آموزان براساس وضعیت تحصیلی شان اشاره دارد(با میانگین ۲/۷۰).

بحث و نتیجه گیری

هدف پژوهش بررسی آثار برنامه درسی پنهان مدارس و ارائه راهکارهایی به منظور کاهش آثار منفی و افزایش آثار مثبت بوده است. در مورد برنامه درسی پنهان تمام منابعی که جمع آوری و مشاهده گردید، تقریباً مطالب مشابهی را مطرح نموده بودند. این مشابهت حتی در میان منابع انگلیسی هم به چشم می خورد. برنامه درسی پنهان بخشی از فرآیند آموزشی مدرسه است که به سادگی قابل درک نیست ولی بخشی از آن چه را که فرا گرفته می شود، تشکیل می دهد. مفهوم برنامه درسی پنهان به معنای دعوت به آگاهی و هشیاری در تصمیم گیریهای مربوط به برنامه درسی در مدرسه و کلاس درس است و درصدد است تا تصمیم های برنامه درسی را از بستر ناهشیاری و ناخودآگاهی خارج کند. پیام برنامه درسی پنهان برای معلمان آن است که رفتارها، واکنش ها، باورها و نگرشهای آنان باید هشیارانه و با توجه به آثار منفی و مثبت آنها اتخاذ شود و همان گونه که پیشتر اشاره شد معلم هوشمندانه رفتار آفت سنت و عادت در کار نشود. ضروری است مشخص شود معلمان چقدر در زمینه آثار و راهکارهای برنامه درسی پنهان شناخت دارند و خود را چگونه ارزیابی می کنند. نکته متمایز در پژوهش حاضر این بود که معلمان و مدیران با درک شرایط، آثار منفی برنامه درسی پنهان را می شناختند و در مدرسه خود ضعیف می دانستند. هر چند این یافته مطلوب است اما نیاز به تحقیقات دیگری برای اثبات آن است. بررسی سوال دوم نشان داد که معلمان و مدیران آثار مولفه های مثبت برنامه درسی پنهان را در مدرسه خود در سطح قوی می دانند. میانگین معلمان در این مقیاس ۴/۱۳ بدست آمده است که نمره بالایی است. سوال سوم پژوهش نشان داد که معلمان و مدیران برای کاهش آثار مولفه های منفی برنامه درسی پنهان بر یادگیری دانش آموزان راهکارهای زیر را به ترتیب بالاترین

امتیاز پیشنهاد نمودند: دانش آموزان براساس وضعیت اقتصادی شان نگرسته نشوند که با نتیجه مطالعه کوبوکو (۲۰۱۲) کاملاً همسو است. در مدرسه نیاز به کار گروهی است، موفقیت در مدرسه نتیجه اطاعت بی چون و چرا از مراجع قدرت نیست، یادگیری در مدرسه به زندگی واقعی مرتبط باشد، دانش آموزان براساس وضعیت اجتماعی شان کلاس بندی نشوند، در مدرسه نمره تنها ملاک پیشرفت تحصیلی نیست، درس هنر از ارزش کمتری نسبت به دروس دیگر برخوردار نیست، ساختارهای قدرت در مدرسه متمرکز نباشد، درس ورزش از ارزش کمتری نسبت به دروس دیگر برخوردار نیست، بر دو بخشی نمودن انتخاب‌های زندگی، خوب و بد، علم یا ثروت تاکید نشود، لازمه موفقیت در مدرسه مطیع بودن نیست، اطاعت همه جانبه مانع رشد تفکرخلاق است و نباید بر آن تاکید شود، معلم همه چیز را نمی داند، اساساً هیچ دانش آموزی ضعیف نیست.

نتایج سوال چهارم پژوهش مبین این است که معلمان و مدیران برای افزایش تاثیر مولفه‌های مثبت برنامه درسی پنهان بر یادگیری دانش‌آموزان راهکارهای زیر را به ترتیب بالاترین امتیاز پیشنهاد نمودند: راهکار گویه ۱ برای افزایش تاثیر مولفه‌های مثبت برنامه درسی پنهان، بالاترین امتیاز را دادند (میانگین ۴/۵۰) که بر توسعه دانش شاگردان دلالت می‌نماید، معلمان به راهکار گویه ۲ نیز امتیاز ۴/۲۹ را دادند که به تاکید مدرسه بر خودآگاهی دانش‌آموزان اشاره می‌نماید، راهکار گویه ۲۳ به توجه به سلامت روانی کودکان اشاره دارد؛ که در دهه‌های اخیر، در بررسی اختلالات رفتاری و انحرافات اجتماعی پژوهش‌های بسیاری در این زمینه صورت گرفته است. مدیران به راهکار گویه ۲۴ برای افزایش تاثیر مولفه‌های مثبت برنامه درسی پنهان امتیاز (۴/۰۰) را داده اند، گویه ۲۴ به توجه به تفاوت‌های فردی در بین دانش‌آموزان اشاره دارد که معلمان نیز این راهکار را برای افزایش تاثیر مولفه‌های مثبت برنامه درسی پنهان مد نظر داشتند. راهکار مطرح شده در گویه ۲۷ نیز به توجه به رشد تفکر دانش‌آموزان دلالت دارد که توجه معلمان را به این مساله با میانگین ۳/۹۹ نشان می‌دهد؛ این در حالیست که تاکید زیاد بر نمره و محفوظات در وضعیت آموزش و پرورش فعلی از مشکلات برنامه درسی پنهان در مدارس می‌باشد. بهر شکل، معلمان به آثار این مولفه‌ها واقف بودند. گویه ۳ اشاره به قدرشناسی دارد. گویه ۲۵ و ۲۶ نیز که نمونه معلمان به آن نمره ۳/۹۳ و ۳/۹۱ را داده اند؛ به علایق و نیازهای

دانش‌آموزان اشاره دارد. گویه ۲۱ نیز به اهمیت بیشتر دادن به هنر، عدم یکسان‌نگری و توجه به استعدادها در دوره ابتدایی دلالت دارد که با نتایج مطالعه آسبروک (۲۰۰۰) و میرشمشیری و مهرمحمدی (۱۳۸۸، ص ۹-۲۶) همسو است. گویه ۱۵ که پایین‌ترین امتیاز را در این آزمون آورده است؛ به کلاس بندی دانش‌آموزان براساس وضعیت تحصیلی شان و نه وضع اقتصادی شان اشاره دارد. نتایج مطالعه سسنی (۲۰۰۱) از این یافته حمایت می‌کند. این یافته‌ها نشان‌دهنده وضعیت معلمان و مدیران از شرایط و تاثیرگذاری برنامه‌های درسی پنهان مدارس است.

کتابنامه

- احمدی، غلامعلی (۱۳۸۵). بررسی میزان همخوانی برنامه درسی قصد شده، اجرا شده و کسب شده علوم دوره ابتدایی". تعلیم و تربیت. دوره ۲۲، شماره ۲ (مسلسل ۸۶)، صص ۵۱-۹۲.
- احمدیان، مینا؛ سبحانی نژاد، مهدی (۱۳۹۴). بهره‌گیری از کارکرد برنامه درسی پنهان برای رشد تفکر انتقادی دانشجویان در آموزش عالی، پژوهش‌های تربیتی، شماره ۳۱، صص ۷۸-۱۱۰.
- امینی محمد، ماشاللهی نژاد، مریم، مهدی زاده و علیزاده، مرضیه (۱۳۹۰). بررسی رابطه بین مؤلفه‌های برنامه درسی پنهان و روحیه علمی دانشجویان. پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی سال، جلد ۱۷، شماره ۴، صص ۸۱-۱۰۳.
- تقی پور حسینعلی و غفاری هاجر (۱۳۸۸). بررسی نقش برنامه درسی پنهان در رفتار انضباطی دانش آموزان از دیدگاه معلمان و مدیران مدارس راهنمایی دخترانه خلخال. علوم تربیتی، سال دوم، شماره ۷، صص ۳۳-۶۵.
- شریف زاده، ابولقاسم (۱۳۹۳). پیامدهای رفتاری برنامه درسی پنهان در آموزش عالی کشاورزی. پژوهش مدیریت آموزش کشاورزی، ش ۲۹، صص ۲۱-۳۴.
- علیخانی، محمد حسین؛ مهرمحمدی، محمود (۱۳۸۳). بررسی پیامدهای قصد نشده ناشی از محیط اجتماعی مدارس دوره متوسطه اصفهان. علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید چمران اهواز، دوره سوم، سال یازدهم، شماره ۳ و ۴، صص ۱۲۱-۱۴۶.
- طالبی، ابوتراب؛ شریفی فدیحی، حسین (۱۳۹۴). برنامه درسی پنهان در زندگی دانش آموزی: مقاومت همراه با تابعیت. جامعه، فرهنگ و رسانه، سال پنجم، شماره هفدهم.
- میر شمشیری، مرجان؛ مهرمحمدی، محمود (۱۳۸۸). افسانه برنامه درسی، مطالعه موردی یک مدرسه به روش خبرگی و نقادی تربیتی، نوآوری آموزشی، شماره ۳۰، سال هشتم، صص ۹-۲۶.
- مژگانی مهر (۱۳۹۲). نقش برنامه درسی پنهان در آموزش عالی. مرکز مطالعات و توسعه آموزش پزشکی دانشگاه علوم پزشکی ارتش، نشریه مطالعات آموزشی، سال اول، پیش‌شماره ۲، ویژه‌نامه آغاز سال تحصیلی ۹۱-۹۲، صص ۲۳-۳۴.
- مهرام، بهروز؛ مسعودی، اکبر؛ مهرمحمدی، محمود (۱۳۸۵). نقش مؤلفه‌های برنامه درسی پنهان در هویت علمی دانشجویان، مطالعه موردی، دانشگاه فردوسی مشهد، مطالعات برنامه درسی، شماره ۱، (۳)، صص ۳-۲۹.

Ausbrooks, R (2000). *What is Schools Hidden Curriculum Reaching your Child?* Available at: [www.Parentingteens. Com/ curriculum. sthm](http://www.Parentingteens.Com/curriculum.sthm)>.

Avery, Allison (2009). *Ohio secondary art teachers, attitudes concerning issue of sexism and heterosexism within methods study. A thesis submitted to the College of the Arts of Kent State University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Master of Art.*

Choi, Woojae (2011). *Influences of Formal Learning, Personal Characteristics and Work Environment Characteristics on Informal Learning high school students in the Korean schools. Dissertation Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctor of Philosophy in the Graduate School of the Ohio State University.*

Çubukcu, Zühal (2012). *Effect of hidden curriculum on Character Education Process Primary School Students. Educational Sciences: Theory & Practice – 12 (2) [Supplementary Special Issue]. pp.1526-1536*

Margolis, E [Editor] (2001). *The Hidden Curriculum in Higher Education;* New York: Rout ledge.

Secni, A (2001). *Revealing the Hidden Curriculums of classroom. Macmillan college publishing.*

Skelton, Alan (2005). *Studying Hidden Curricula: Developing a Perspective in the light of Postmodern Insights. Curriculum Studies, Vol. 5, No.2.*

Stephen Son (2009). *How Children Experienced, Influenced and Enacted the Boundaries of Curriculum in an Early Children Education;* Available at: <http://reseurhive.vum.ac.riz>